

ka koji je, prema Krišti, nastao s političkim ciljem njihova uklapanja u »kulturni i politički milieu koji oblikuje bošnjačka većina«. To je svojevrsni uvod u autorov širi osvrt na Lovrenovićevu knjigu *Bosanski Hrvati. Esej o agoniji jedne europsko-orijentalne mikrokulture*. Iako autoru priznaje spisateljske vrline, te izriče bliskost s nekim njegovim zamislama, Krišto u tumačenju značajki hrvatskoga katoličkog identiteta u Bosni i Hercegovini nastupa kao Lovrenovićev idejni i političko-nacionalni antipod. S tim u vezi je i njihovo suprotstavljeno razumijevanje hrvatskih političko-nacionalnih probitaka u Bosni i Hercegovini, posebice u svjetlu hrvatske državne politike devedesetih godina 20. stoljeća, utjelovljenoj u Franji Tuđmanu i njegovim pogledima i utjecaju na sudbinu bosansko-hercegovačkih Hrvata katolika.

Knjiga *Riječ je o Bosni* bez sumnje je otvorila ključne probleme vjerskoga i političko-nacionalnog razvitka u Bosni i Hercegovini u razdoblju nakon 1878. Autorov pristup i historiografski uvid, obilježen polemičnošću i ponekad nezahvalnim povezivanjem prošlosti sa sadašnjošću, koristan je i poticajan u razmišljanju o suvremenoj bosansko-hercegovačkoj problematici, ali i pozadini tekućih ideoloških i političko-nacionalnih prijevora.

• Zlatko HASANBEGOVIĆ

Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919.

Izabrani dokumenti. Izabrali i priredili: Marina Štambuk-Škalić i Zlatko Matijević, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2008., str. 639

Iako je težnja za napuštanjem okvira Habsburške Monarhije odnosno Austro-Ugarske ili bar olabavljenjem njezinih stega bitno, možda čak i presudno utjecala na oblikovanje ideologije hrvatskoga nacionalizma, ali i na nastanak i razvitak južnoslavenske odnosno jugoslavenske narodne i državne misli, poodavno su prilično jasni razlozi zbog kojih 29. listopada, dan kad je 1918. hrvatski Sabor raskinuo sve državnopravne sveze s podunavskom Monarhijom, u kolektivnoj svijesti hrvatskoga naroda nema ono simboličko značenje koje bi dan oslobođenja beziznimno morao imati. Da se po njemu ne zove jedna omanja zagrebačka ulica (uostalom zagubljena u mnoštvu okolnih, mahom zvučnijih i privlačnijih gornjogradskih *odrednica* i *odredišta*), taj bi nadnevak nešto značio tek povjesničarima. On kao da nikad nije bio kadar motivirati izljeve emocija, nije poticao ni na ljubav ni na mržnju, nije jačao nacionalnu svijest i ponos, niti je pozivao na dostojanstvo i otpor. Njege se ili posve ignoriralo ili se preko njega prelazilo s ravnodušnošću. U svojim verbalnim okršajima na nj nisu podsjećali političari, na nj se nisu naslanjale kojekakve punktacije, programi i deklaracije, po njemu nije nazvana nikakva javna (a još manje tajna) politička ili kulturna organizacija u zemlji ili u emigraciji, njegovo ime ne nosi nijedna udruga čak ni u ovo naše doba kad je Hrvatska preplavljena udrugama nazvanima po prilično *egzotičnim* ljudima, temama i događajima. Dvadesetdeveti listopada, dan rođenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, dakle, jedva je nešto više od dana koji slijedi iza dvadesetosmoga, a prethodi tridesetom danu desetoga mjeseca u godini.

Zašto je tomu tako, pokazuje nam i zbornik dokumenata *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919. Izabrani dokumenti*, koji su priredili Marina Štambuk-Škalić, arhivska savjetnica i dr. sc. Zlatko Matijević kao sv. 14 edicije *Fontes: izvori za hr-*

vatsku povijest za 2008. godinu, odnosno kao posebnu publikaciju pod istim naslovom (Zagreb, 2008.) u izdanju Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu. Priređivači su u zbornik uvrstili 361 dokument, koji zajedno s predgovorom ravnatelja Arhiva, dr. sc. Stjepana Čosića, uvodnom studijom Z. Matijevića i arhivističkim napomenama M. Štambuk-Škalić te indeksom imena, kazalima i sažetcima ima 639 stranica. Dokumenti se kronološki ne poklapaju posve s vremenom postojanja Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (NV SHS). Naime, u zbornik je uvršteno gradivo datirano od 22. srpnja 1918. do 12. listopada 1921. godine. Ipak, velika je većina izabranih dokumenata nastala krajem 1918. i početkom 1919., dok se oni kasniji odnose dijelom na sudbinu arhivskoga gradiva, a dijelom na problem talijanske okupacije istočne obale Jadrana, što je, skupa s tužnim *rapallskim intermezzom* iz studenoga 1920., epizoda koja — unatoč stanovitim analogijama sa situacijom u travnju i svibnju 1941. (ili možda baš zbog tih analogija?) — ni u historiografiji ne nailazi na zasluženu pozornost, dok je posve prešućena u publicistici i, osobito, u političkim i politikantskim interpretacijama i reinterpretacijama novije hrvatske povijesti (na kojima bi profesionalni povjesničari, možda, trebali biti zahvalni, unatoč nerijetko fascinantnoj dovrtljivosti i skoro redovito uvredljivu stupnju ignorancije sudionika tih prijevora).

Dokumente su priređivači grupirali u deset cjelina, unutar kojih su dokumenti poređani uglavnom kronološki. Prva cjelina, pod naslovom »Pripreme za osnivanje, zapisnici sjednica, akti i proglašenja Narodnog vijeća SHS« (str. 73-172) obuhvaća 31 dokument. Drugu, »Uspostava diplomatskih odnosa i glavne vanjskopolitičke aktivnosti« (str. 173-238) čine 42 dokumenta; treću, »Imenovanje, razrješenja i rad diplomatskih predstavnika« (str. 239-330) njih 57; četvrtu, »Izvešća, dopisi i brozovke u vezi s praćenjem talijanske okupacije« (str. 331-350) četrnaest dokumenata. U petu cjelinu pod naslovom »Stvaranje Narodne vojske Slovenaca, Hrvata i Srba« (str. 351-430) među šezdesetdevet dokumenata priređivači su uvrstili — zanimljivo je dometnuti — i neke koje je potpisao ili odobrio kasniji proglašenja i vojskovođa Nezavisne Države

Hrvatske, tadašnji podpukovnik Slavko Kvaternik. U šestu cjelinu, »Status mornarice« (431-443) uvršteno je jednaest, u sedmu, »Delegacija srbijanske Vrhovne komande kod Narodnog vijeća SHS« (str. 444-452) osam dokumenata, u osmu, »Propisi, okružnice i naredbe Narodnog vijeća SHS u vezi s uspostavljanjem vlasti i radom uprave« (str. 453-471) njih trinaest, u devetu, »Organizacija i rad odbora narodnog vijeća SHS« (str. 472-533) četrdesetpet, te u desetu, »Unutarnja organizacija službi i kancelarije Narodnog vijeća SHS i podaci o službenicima: imenovanja, punomoći, razrješenja« (str. 534-596) čak 71 dokument.

Unatoč mnoštvu uvrštenih dokumenata i zamašnosti zbornika, ovo nije prva zbirka dokumenata o djelovanju NV SHS-a. Činjenica da je dio dokumenata, i to onih najvažnijih, već ranije objavljen, kao i činjenica da je sačuvano gradivo tek fragmentarno, težak je problem pred kojim su se priređivači našli. Osvrćući se na objavljene izvore i znanstvene odnosno publicističke rasprave o NV SHS i Državi Srba, Hrvata i Slovenaca (Državi SHS), Matijević napominje kako je već Ferdo Šišić, priređujući *Dokumente o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.* (Zagreb, 1920.) objavio dio ovdašnjih dokumenata, napominjući da je »preko tri četvrtine spisa« NV

SHS — »nestalo« (što se podudara s ocjenom banskoga savjetnika Salavarija iz kolovoza 1921., koja je također uvrštena u ovaj zbornik). Sredinom pedesetih godina XX. stoljeća Bogdan Krizman je započeo sustavnije objavljivanje gradiva NV SHS u *Historijskome zborniku*, *Analima Jadranskog instituta*, *Starinama JAZU*, *Historijskome (Istorijskome) pregledu* i dr. U suradnji Krizmana i Dragoslava Jankovića u Beogradu je 1964. objavljena dvosveščani zbornik *Grada o stvaranju jugoslovenske države*, a dokumente koji su relevantni za upoznavanje djelatnosti NV SHS i nastanak odnosno postojanje Države SHS objavljivali su i Hamdija Kapidžić, Ferdo Čulinović, Petar Strčić, Mira Kolar-Dimitrijević, Branko Petranović i Momčilo Zečević, Peter Ribnikar, Hrvoje Matković i dr.

Priređivači ovoga dragocjenog zbornika odlučili su se u nj uvrstiti i neke dokumente koje su objavili još Šišić i Krizman. Takvu odluku valja pozdraviti, jer je njom omogućen cjelovitiji uvid u rad NV SHS, tim prije što su ranije zbirke dokumenata tiskane razmjerno davno i na njih se i u antikvarijatima dade iznimno rijetko nabasati. Ipak je većina gradiva dosad bila neobjavljena. Na prvi pogled, među dokumentima koje su priređivači izabrali za objavljivanje ima i onih koji se ne doimaju osobito važnima, jer sadrže tek obavijesti o tehničkim pojedinostima djelovanja NV SHS. No pozorniji će čitatelj uočiti da i ti dokumenti prividno drugorazredne važnosti pomažu, da se na iznimno plastičan način oslikaju dramatični događaji koji su se skoro filmskom brzinom odvijali u južnoslavenskim, u prvom redu u hrvatskim zemljama u sastavu Monarhije ujesen 1918. godine. Njihovo nam niza nije izvršno ilustrira mješavinu kaosa koji je pratio posljednje tjedne Prvoga svjetskog rata (s pojavama općega nereda, *zelenoga kadra* koji se valjao Europom gazeći sve pred sobom, te čestih pojava gladi i odjeka boljševičke revolucije), plime jugoslavenskoga oduševljenja koje je obuzelo pretežan dio tadašnje hrvatske političke elite (s fanatičnim optimizmom koji je poprimao nevjerojatne dimenzije već iz petoprosinačke perspektive, a kamoli iz naslaga kasnijega iskustva) i skoro fantastične naivnosti kojom su hrvatski političari hrlili prema balkanskim, jugoslavenskim

i sveslavenskim maglama. Ta naivnost i političko sljepilo bili su neminovna posljedica zabluda o »narodnom jedinstvu«: onog trenutka kad je ta zabluda prihvaćena kao aksiom, put je neizbježno i pravocrtno vodio prema Petom prosincu (1918.) i Dvadesetom lipnju (1928.).

Iako se na prvi pogled stječe dojam da je u hrvatskim zemljama ujesen 1918. sve kuhalo, i ovaj zbornik zapravo svjedoči o stanju teške omamljenosti hrvatske političke elite. Ne računajući skupinu oko frankovačke Stranke prava — čije se vodstvo ni samo nije u cijelosti odhrvalo tom stanju kolektivne konfuzije — vodeći hrvatski političari ostalih stranaka nisu shvaćali da ne žure prema slobodi, nego prema kobnoj fatamorgani. Radi toga u odnosu na ostatak hrvatske političke pozornice ne bi bilo previše neumjesno parafrazirati pjesnika i kazati da je tada u Hrvatskoj sve teturalo, jedino je Svetozar Pribičević bio budan i znao kamo ide.

Kako pokazuje i uvodna Matijevićeva studija, svoju životnu zadaću, izručenje hrvatskih zemalja velikosrpskoj državi s nominalnim jugoslavenskim predznakom i pod žezlom Karadorđevićâ, Pribičević je provodio sustavno, temeljito i bezobzirno. S dovoljno strasti da postane dominantnim čimbenikom hrvatske politike, a istodobno s dovoljno hladnokrvnosti i mudrosti da svoju Hrvatsko-srpsku koliciju ne izlaže nepotrebnu riziku (pa je ona tako formalno pristupila NV SHS-u tek u završnoj fazi njegova konstituiranja, ali se i pri raskidu državnopravnih sveza s Austro-Ugarskom Monarhijom trsila ostaviti vrata opstanu na vlasti, ako bi stvar s »prisajedinjenjem« krenula po zlu), Pribičević je svoj plan izveo uspješno. Ostali su, skoro bez iznimke, bili uvjereni da je jugoslavenska država novovjeki *kamen mudraca*, ključ rješenja svih pitanja. U njihovim je vizijama taj cilj bio vrijedan svih žrtava i svih načela. Iskonstruirana afera generala Lipoščaka, uvođenje prijekoga suda, onemogućenje političkoga djelovanja protivnika jugoslavenskoga ujedinjenja (jer bi frankovci, kako se izrazio I. Krstelj, ostalima »okužili zrak«), diktatorska ovlaštenja NV SHS-a i marginalizacija hrvatskoga Sabora, izvlaštenje crkvenih i svjetovnih veleposjeda bez jasnih kriterija i zakonita postupka, stroga cenzura

tiska (pa se ultimativno traži da inozemni novinari »smiju svojim listovima samo one vijesti javljati, što su u našim novinama već izašle!«) i sl., sve su to mjere i koraci koji su bili u neskladu s dotadašnjim političkim životom i hrvatskom državnom pravnom predajom. No u svome se jugoslavenskom zanosu nad njima nisu sablažnjavali ni oni politički prvaci koji su se dičili svojim demokratizmom i koji su Austro-Ugarskoj predbacivali manjak slobode i višak despotizma. Jugoslavenski je cilj posve logična bila odredba »Pravilnika« NV SHS-a, da u to tijelo koje je faktično preuzelo vlast u banskoj Hrvatskoj, mogu ući samo one stranke »koje stoje na stanovištu narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba«, i to »ako ih 'Središnji odbor' 'Narodnoga Vijeća' u 'Narodno Vijeće' primi«. Taj je cilj opravdavao i legitimiranje emigrantskoga Jugoslavenskog odbora na zastupanje Države SHS u inozemstvu, iako su veze između njega i NV SHS-a jedva postojale (radi čega je Pribičević — usrajno požurujući formaliziranje kontakata sa srbijanskom vladom i uporno ponavljajući da je otezanje s ujedinjenjem izvor i uzrok svih zala i svih, kako unutarnjopolitičkih, tako i vanjskopoličkih slabosti aktualnoga položaja — prema Trumbiću i družini izražavao određene rezerve). Iako formalno pod izgovorom zavođenja reda i ograničenja talijanske okupacije, to je i pravi razlog pozivanja srbijanske vojske u Hrvatsku.

Zbornik dokumenata nepobitno potkrepljuje ocjenu da Država SHS nije bila državom u pravome smislu riječi. Iako bi se — s pristojnom naklonošću — mogla braniti teza da je ona ispunjavala formalne pretpostavke koje za postojanje države zahtijeva međunarodno pravo (određeno područje, stanovništvo i organizacija vlasti neovisna o drugoj državi), Državi SHS nedostajalo je ključno političko svojstvo: volja njezinih utemeljitelja i faktičnih nositelja vlasti da ona nastane i postoji kao država. Te volje nije bilo, pa izjava V. Bukšega na sjednici Središnjeg odbora NV SHS održanoj 23. - 24. studenoga 1918., da »područje SHS nije država« nije bila nikakav eksces, nego posve logična sublimacija raspoloženja pretežnoga dijela tadašnje naše političke elite. U tom je smislu prijetnja Dalmatinske pokra-

jinske vlade da će, ako bi NV SHS oklijevalo s ujedinjenjem s Kraljevinom Srbijom, Dalmacija sama pohrliti u naručje regentu Aleksandru, nesumnjivo manje govorila o autono-maškim recidivima ili o separatističkim tendencijama u toj hrvatskoj pokrajini, negoli o tamošnjemu jugoslavenskom zanosu i svijesti o Državi SHS kao prijelaznom obliku upravnoga uređenja.

Šokantno je da u to vrijeme nitko zapravo ne ispituje kakvo je raspoloženje hrvatskoga naroda u ime kojega se donose dalekosežne odluke! Članovi NV SHS-a jugoslavensku opredijeljenost većine Hrvata (kao dijela »troplemenog naroda jugoslavenskog«) uzimaju kao neupitno polazište, odnosno kao činjenicu o kojoj se nema što raspravljati (baš kao što su u idućim desetljećima ideja »narodnog jedinstva« i stvaranje jugoslavenske države bezuvjetno smatrani »naprednima«, a svako je drugačije mišljenje — kad, iznimno, ne bi bilo nagrađeno uzama — diskvalificirano kao primitivno i »reakcionarno« odnosno, kako bi se u suvremenome kvaziliberalnom novogovoru reklo: »ognjištarsko«). Jugoslavenski je osjećaj vododijelnica između pozitivnog i negativnoga: »sve što je mislilo napredno, osjećalo je jugoslavenski« (Krleža). Ipak, okolnost da se ti isti članovi NV SHS-a jednodušno zalažu za bitna ograničenja građanskih prava i sebi uzimaju diktatorske ovlasti, mogla bi upućivati na to da su ipak bili svjesni kako sjede na tankoj grani. Time se, a ne samo strahom od talijanskih presizanja, može objasniti i njihova žurba i želja da se, bez obzira na posljedice, izbjegnju svi pregovori o ujedinjenju i svi uvjeti i formalnosti. Zato se J. Šimrak na sjednici 23. - 24. studenoga 1918. protiv svakoj ozbiljnoj raspravi o budućem uređenju zajedničke države, ocjenjujući: »Federalizam nacionalni sa državnim granicama apsolutno je nemoguć i može dovesti do građanskog rata između naših jugoslavenskih plemena«. Tih dana i predsjedništvo NV SHS naglašava kako »svaku raspravu o budućem obliku i uređenju države SHS« (mислеći pritom, očito, na razdoblje nakon ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom, a ne na netom proglašenu Državu SHS!) smatra »u ovaj čas ne samo vrlo preuranjenom, već i vrlo opasnom, jer može izazvati ovdje kod kuće nepotrebne tr-

zavice«. Nije, dakle, možda nepoželjno o tom pitanju voditi javne rasprave, agitirati u narodu, zahtijevati plebiscit, postavljati uvjete, pridržaje i slično, nego se »vrlo preuranjenom« pače i opasnom smatra baš »svaka rasprava«. Drugim riječima: postavljen je cilj koji nema alternative! Radi toga se i od novinstva, koje se, kako konstatira predsjedništvo NV SHS-a, u cijelosti stavilo NV SHS-u »na raspolaganje i obećalo u svemu podupirati njegov rad« (jer će u protivnome doživjeti zabranu kakva je čekala frankovački tisak!), očekuje tek da postupa »po direktivama«. To nehотиčno priznanje predsjedništva NV SHS-a o okolnostima u kojima je oblikovan i propagiran *jednodušan zahtjev naprednih krugova*, razumljivo, sugerira budućim povjesničarima na koji način trebaju promatrati i ocjenjivati pisanje tadašnjega tiska. No u takvoj je atmosferi nedovoljno počudan i Stjepan Radić, u odnosu na kojega se posljednjih dvadesetak godina više nego dobrohotno prešućuje da je i sâm bio pristaša ideje narodnoga jedinstva i zagovornik jugoslavenskoga ujedinjenja.

Oni koji bi se pozivali na hrvatsko državno pravo i na mogućnost da se Hrvatska konstituira kao država, bili su ušutkani. Potezali su se i prijedlozi da se »eksemplarno kazne [...] pa makar i strijeljanjem« oni koji se usuđuju govoriti »da su Hrvati sada propali, jer što ih sada Talijani ne potlači, to će ih Srbi posrbiti i kašnje povješati«. Tadašnja eliminacija frankovaca iz hrvatskoga političkog života opravdavana je i kasnijom (npr. Krležinom) ocjenom, da su Pilarovo *Južnoslavensko pitanje* (Beč, 1918.) i Horvatova interpelacija o *grozotama u Odesi* (1918.) smišljeni »politički atentat protiv narodnog jedinstva«. Jer, kako se 24. studenoga 1918. izrazio Dušan Popović: »Svaki legitimistički princip državnog prava razara narodno jedinstvo. [...] Državnopravne teorije puki su imperijalizam. [...] Pod svakim legitimitetom sakriva se separatizam. [...] Federacija je nemoguća«. Nisu samo stilске, retoričke sličnosti one koje povezuju te apodiktične Popovićeve tvrdnje s kasnijom prosudbom jednoga marksističkog intelektualca poput Krleže, koji je prema samom obliku prvoprosinačkoga čina inače bio izrazito kritičan. Popovićeve tvrdnje i Krležin sud, da »pravo samoodređenja do odcjepljenja« [...]

primijenjeno politički de facto, to pravo pretvara u praksu u nacionalizam, u iredentu, i u kontrarevolucionarno razornu ideologiju, koja u našem slučaju može da posluži isključivo stranim interesima«, nerazdvojivo povezuje — jugoslavenstvo. Ideologije su samo njegov izvanjski oblik, baš kao što je marksistički internacionalizam postao surogatom tzv. narodnoga jedinstva: »Ako igdje, ovdje kod nas, na našem južnoslovenskom terenu, na ovom etnički i nacionalno više-manje ipak jedinstvenom seljačkom terenu, svi elementi govore za najširi internacionalizam, koji se u našem slučaju podudara s idealnim tezama narodnoga jedinstva« (Krleža).

Tako je jugoslavenstvo, impostirano u »idealnim tezama«, priječilo i nekima od naj snažnijih pera da se suoče s realnošću, s činjenicama i da iz tih činjenica izvuku zaključke. A proces otrežnjenja od tih »idealnih teza« morao je započeti već petoprosinačkom krvlju sa zagrebačkoga pločnika. Par tjedana kasnije, krajem prosinca 1918., prema jednom izvješću iz Like, koje je uvršteno u ovaj zbornik, »politički i vjerski odnošaji« su »ni malo utješljivi«. »U koliko već od prije ne datiraju kojekakove neznatne razmirice između pojedinih vjera i narodnosti, u toliko je zadnjim događajima državnog prevrata nastao silan antagonizam, a politička ekspanzivnost narasla je tako, da bi lako mogao biti pobrkan javni mir i poredak. [...] Srpsko pučanstvo slavila pobjede i to čisto Srpske pobjede [...] što je opet na zazor Hrvatskom pučanstvu, koje se čuti prevarenim, a zaslugom svojih vjerskih vodja prodanim u Beograd«. Slične vijesti i ocjene u kasnijim će godinama zaredati u izvješćima mnoštva domaćih i stranih promatrača. A ipak će proces otrežnjenja u mnogim glavama — zadojenima koncepcijom mističnoga, rasnog jugoslavenstva, tobožnjom misionarskom ulogom hrvatskoga naroda u povijesti europskoga Jugoistoka ili pukim kompleksom manje vrijednosti, tom kroničnom boljkom hrvatske političke misli — trajati još desetljećima.

• Tomislav JONJIC